

НАУЧНО ИСТРАЖИВАЧКИ ПРОЈЕКАТ
“Правни аспекти савремених друштвених кретања у Републици Србији” -
за период 01.01.2019. – 31.12.2021. године

Издавач

Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици,
Правни факултет

За издавача

Проф. др Душанка Јововић, декан

Главни и одговорни уредник

Проф. др Јелена Беловић, руководилац пројекта

Секретар пројекта

Проф. др Страхиња Миљковић

Уређивачки одбор

Проф. др Душанка Јововић
Проф. др Владимир Боранијашевић
Проф. др Олга Јовић Прлаиновић
Проф. др Дејан Мирковић
Проф. др Бојан Бојанић
Проф. др Здравко Грујић

Технички уредник

Младен Тодоровић

Дизајн корица

Кварк Краљево

Штампа

Кварк Краљево

Тираж:

50 примерака

ISBN 978-86-6083-077-9

**Штампање овог зборника помогло је Министарство просвете, науке и
технолошког развоја Републике Србије**

Др Душанка ЈОВОВИЋ*

347.23(497-15)

ЗАШТИТА ВЛАСНИЧКИХ ПРАВА КАО ПОКАЗАТЕЉ ИНСТИТУЦИОНАЛНОГ РАЗВОЈА ЗЕМАЉА ЗАПАДНОГ БАЛКАНА

Апстракт: У раду је сагледавана заштита својинских права као индикатор институционалног развоја земаља Западног Балкана у периоду 2010–2020. Пошло се од става да институционални развој земаља тзв. закаснеле транзиције подразумева континуирану растућу заштиту власничких права у друштву. Ово првенствено из разлога што јака заштита власничких права, поред осталог, пружа једнаке шансе најширим слојевима друштва у домену запошљавања, социјалне сигурности и људских права. Тамо где нема добрих институција нема ни економског и друштвеног просперитета. Земље Западног Балкана су ниско позициониране када је у питању величина индекса заштите својинских права иако су све побољшале његову вредност у 2020. години (највише Србија за 0,9 процентних поена, следе је Босна и Херцеговина и Северна Македонија са 0,7 процентних поена, а најмањи раст вредности индекса забележиле су Албанија и Црна Гора). Једино је Србија побољшала свој релативни положај у 2020. години у односу на претходну деценију.

Кључне речи: институције, институционални развој, власничка права, индекс заштите својинских права, земље Западног Балкана.

1. УВОД

Постоји велики број подела базичних фактора економског раста. Једна од бројних подела фундаменталних фактора раста у новијој економској литератури је њихово разврставање у четири основне групе: фактори среће, географски фактори, фактори културних утицаја и институционални фактори¹. Под факторима среће, подразумева се читава група базичних фактора који објашњавају дивергентне путање економског раста земаља сличних економских перформанси. Друга група подразумева све факторе који делују на појединце као део географског, еколошког и физичког окружења у коме живе. Они укључују квалитет земљишта, природне ресурсе,

* Редовни професор, Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Правни факултет, dusanka.jovovic@pr.ac.rs

¹Daron Acemoglu, *Introduction to Modern Economic Growth*, Princeton University Press, Princeton, 2009.

климу, топографију. Трећа група представља факторе културног обрасца. Овде се имају у виду вредности и преференције које обликују економско понашање појединих субјеката. Дакле, култура може деловати на обликовање економских перформанси кроз два значајна канала: преко утицаја на склоност појединца ка штедњи и преко утицаја на степен сарадње и поверења између индивидуа, што скупа утиче на производне могућности посматраног друштва. Четврту групу представљају институционални фактори, који се односе на правила, регулативе, законе и политике које делују на економске подстицаје за инвестирање у технологију, физички и људски капитал. Оно што ове факторе одваја од претходних јесте да у ширем смислу представљају избор самих чланова друштва. Другим речима, ради се о ендогеним факторима који су резултат равнотежног избора целог друштва или одређених моћних група, за разлику од предходних фактора који су егзогено дати. То упућује на чињеницу да, уколико се они сматрају најзначајнијим генератором привредне динамике, институционалне реформе у земљама могу водити ка значајним променама у економском понашању и потенцијално довести до бољих перформанси. Без обзира на сам начин поделе базичних фактора важно је имати у виду некомплетност сваке од теорија која се заснива само на основним факторима, а не укључује разумевање покретачких снага које делују на њихово обликовање. Тек након посматрања целовите слике и укључивања базичних фактора у анализу раста може се добити јаснија слика основних проблема раста: зашто су неке земље развијене, а друге не, и на који начин се може деловати на бржи раст и виши животни стандард.

Институције представљају правила понашања, која подстичу, односно (путем трошкова) санкционишу одређени тип понашања, због чега се појединцима пружа могућност да сами одлуче да ли ће поштовати та правила или не. Најчешће, институције представљају ограничења у погледу међуљудских односа, настала као последица управо људске активности. Основни циљ институција јесте да резултирају ефикасним друштвеним исходима, што упућује и на чињеницу да постоје институције које су такве да имају за последицу неефикасне друштвене исходе. С обзиром да је реч о правилима понашања, у институције спадају формална (писана) и неформална (неписана) правила која одређују понашање појединаца. У том погледу, о моралним и другим неформалним нормама се може говорити као о институцијама само уколико представљају оквир у међусобним људским односима².

Заједничка становишта у вези са категоријом институција су следећа:

² Борис Беговић, *Институционални аспекти привредног раста*, Службени гласник, Београд, 2011, 20 – 24.

- потребан је друштвени консензус око система вредности (културних, социјалних, политичких, економских, итд.) на којима ће институције почивати,

- из тих вредности треба да произиђе систем правних норми и правила који ће уобличити институционални оквир (уз неопходно уважавање објективних потенцијала и домета датог друштва),

- циљ институција јесте максимизација општег друштвеног добра, како у политичком, тако и у економском смислу³.

Институционално уређена власничка права су основа постојања ефикасне тржишне привреде. Власничка права се морају базирати на јасној, веродостојној и применљивој законској регулативи, односно уставним решењима којима се гарантује да појединци и предузећа не могу бити лишени својине, сем у случају када прекрше закон, па и у том случају после спроведеног одговарајућег судског процеса. Концепт власничких права „не односи се на задржавање нечијег поседа. У екстремном случају, могло би се гарантовати да се нечија својина може увек користити на начин који изабере власник, што треба да важи и за све начине престанка својине“⁴

Власништво и морални поредак обликују темељна правила понашања која су претпоставка високе економске ефикасности. Ово првенствено због чињенице што мотивациони импулси извиру из власничких интереса. У том светлу, прецизно формулисана власничка права обезбеђују „потпуно и неометано убирање ефеката који треба да проистекну из одлука чиме се у неизвесним ситуацијама ствара потребна мотивација за прикупљање информација и ширење знања, за брижљиво пребирање и проучавање постојећих алтернатива, за истраживање неоткривених и чак креирање нових могућности“⁵.

За привредни раст је врло битна сигурност власништва јер она делује на ефикасност алокације ресурса. Са добро дефинисаним власничким правима, привредни раст ће се појавити кроз ефикасније коришћење ресурса или кроз привлачење и повећање ресурса као кроз деловање обе могућности, често и уз синергијске учинке. Капитал који је уложен у продуктивне активности унапредиће производни потенцијал привреде, али основни предуслов за привлачење таквог капитала и његову алокацију су недвосмислено дефинисана власничка права.

³ Марко Тмушић, *Утицај квалитета институција на привредни развој и ефекте приватизације у Србији*, докторска дисертација, Економски факултет Универзитета у Београду, 2017, 18.

⁴ Мајкл Бурда и Чарлс Виплош, *Макроекономија*, Европски уџбеник, Центар за издавачку делатност Економског факултета Универзитета у Београду, 2012, 87-88.

⁵ Љубомир Маџар *Својина и реформа* – Књига прва. Београд: Институт економских наука, Београд, 1995, 24.

Сигурност капитала стимулативно делује на раст иновативности, јер је власницима загарантовано да ће остварена корист бити њихова. Предузетници ће улагати у иновације само ако су сигурни да ће моћи контролисати приносе улагања у настанак и најширу употребу иновација. Без сигурних власничких права, инвестициона иницијатива ће бити ниска.

Неповредивост власништва осигурава тржишним актерима ексклузивно право да алоцирају своје ресурсе на начин који сматрају прикладним. Располагање оним шта је њихово омогућава им да рачунају на све користи и трошкове ангажовања ресурса. Што је заштита власништва потпунија и снажнија, алокација ресурса ће бити ефикаснија, а што је алокација ресурса ефикаснија стварање богатства ће бити израженије.

Приватна имовина темељ је људске цивилизације – без њене адекватне заштите губе се подстицаји за економско рационално понашање, штедњу и инвестиције. Стога је земља са недовољно ефикасном заштитом власничких права по правилу, има ниску иновациону активност и недовољну динамику економског раста. Логична последица је низак стандард и квалитет живота грађана.

Резултати индекса власничких права су високо корелисани са висином БДП-а по становнику и висином удела инвестиција у БДП-у. Другим речима, нема економски успешних друштава без јаке заштите власничких права. Изузетак су само мале земље које располажу значајним резервама природних ресурса. “Јаке, квалитетне и ефикасне институције омогућују контролу над свим друштвеним процесима и елиминацију могућих рушилачких дејстава и тенденција. Дефицит, имитација и/или фијаско институција омогућује разне друштвене и економске поремећаје и ретроградне процесе”⁶. Економске институције утврђују укупни потенцијал привредног раста, као и низ економских резултата, укључујући расподелу ресурса у будућности између различитих група и појединаца.

2. УЗРОЦИ НЕДОВОЉНО СНАЖНЕ ЗАШТИТЕ ВЛАСНИЧКИХ ПРАВА

Узроци недовољно снажне заштите власничких права се по дефиницији налазе у уређењу државе. Притом као три основна типа уређења државе се могу навести предаторске државе, анархичне и неефикасне државе. Предаторске државе су јаке државе које не могу пронаћи начин за ограничавање властите моћи. Анархичне су оне у којима нема јединствене власти и где шефови криминалних група имају моћ присиле. Моћ за

⁶ Веселин Драшковић и Мимо Драшковић *Институције, поредак и транзиција*, Елит, Подгорица, 2013, 9.

спровођење или кршење права власништва у њиховим је рукама. Коначно, под неефикасним државама је могуће навести државе које и поред поседовања монопола власти и физичке присиле, нису уложиле довољно напора у развој битних институција које подржавају права власништва и тржишног пословања.

Први се случај односи на државу која је јака, а друга два су карактеристична за слабе државе. Несигурна власничка права ометају ефикасност тако што поткопавају и руше инвестиционе иницијативе и стварају препреке за трговање.

Сматра се да је изостанак сигурности власништва један од узрока настанка корупције. Политичке елите склоне тражењу ренти, клијентелизму и корупцији могу бити препрека увођењу јасно дефинисаног система заштите власничких права, што је чест случај код споменутих неефикасних држава. Треба знати да је заштита власничких права сигурна и ефикасна само када користи надмашују трошкове, а то зависи од интереса и статуса политичких елита. Свака земља треба да успостави властити систем заштите власничких права сходно свом историјским наслеђу јер се до сада показало да копирање туђег система нигде, осим у неким колонијалним земљама, није успело. Покушај примене туђег система не може успети због различитих историјских, културолошких и политичких околности.

Државе са сигурним власничким правима су привлачније за инвестирање у физички капитал и у људске потенцијале од оних где су та права нејасна или недовољно заштићена. Физички и људски капитал ће се ефикасније користити тамо где је власништво сигурно. Сигурност да ће држава штитити и стајати иза сваког облика власништва и да држава због разних разлога попут смањења буџетских прихода, притисака јавности, промена у влади или промена у владиним друштвеним и економским приоритетима и слично неће одбацити или не признавати уговоре, повећава сигурност, смањује ризике и снижава трансакционе трошкове. Такође, за привлачење капитала и за привредни раст битно је да не постоји ризик од развлашћивања или присилне национализације.

3. КОНЦЕПТ ТРАНСАКЦИОНИХ ТРОШКОВА – ПОЛАЗИШТЕ САВРЕМЕНЕ АНАЛИЗЕ ВЛАСНИЧКИХ ПРАВА

Савремена анализа власничких права се у теоријском смислу највећим делом темељи на концепту трансакционих трошкова. Трансакциони трошкови су реални трошкови ресурса, укључујући и опортунитетни трошак времена, у вези са преговарањем, закључивањем и спровођењем акта

размене⁷. „Трансакциони трошкови представљају трошкове коришћења ценовног механизма. У њих се могу убројити трошкови откривања релевантних цена, трошкови преговарања и закључивања уговора. Побројани трошкови могу утицати на трансакторе да одустану од директне тржишне размене и приступе интегрисању својих својинских права над ресурсима унутар предузећа”⁸.

Категорију трансакционих трошкова могуће је поделити на трошкове долажења до информација, трошкове преговарања, трошкове мерења карактеристика разменљивих добара, трошкове заштите права власништва, трошкове извршења уговора, трошкове контроле спровођења уговора, и томе слично. Најкраће, позитивни трансакциони трошкови су последица неефикасности институција. Међутим, може се рећи да се трансакциони трошкови дефинишу као трошкови свих средстава која су потребна како би се обавила размена при чему се мисли на преговарање о условима, трошкове информација, потписивање и закључивање уговора, реализацију власничких права, надзор, реализацију размене, надаље како би се остварио развој и одржавање и заштита институционалне структуре (судства, полиције и војске).

Основни задатак институција је смањење трансакционих трошкова односа међу појединцима. У ситуацији када неформална правила нису у сагласју са формалним правилима, трансакциони трошкови очувања постојећег институционалног оквира биће високи, а то ће утицати на ограничавање повећања богатства заједнице. Високи трансакциони трошкови делују на државу да приступи промени формалних правила које друштво не прихвата. Када се неформалним правилима занемарују или неутрализују формална правила, трансакциони су трошкови мањи.

Склад између формалних и неформалних правила позитивно утиче, смањује трансакционе трошкове одржавања институционалне структуре и повећава богатство заједнице. Истраживања су показала следеће: трансакциони трошкови развоја права приватног власништва смањили су се када је држава донела формална правила којима је институционализовала већ постојећа неформална правила.

Када су промене формалних правила у складу с превладавајућим неформалним правилима, подстицаји који се стварају снижавају трансакционе трошкове и тако ослобађају ресурсе за производњу вредности у друштву. Када су нова формална правила у сукобу с превладавајућим

⁷ Небојша Бацковић, *Економија и институције*: Факултет за менаџмент Универзитета у Зајечару, Зајечар, 2005, 140.

⁸ Зоран Стефановић, Тржиште и институције као комплементарни економски механизми - приступ нове институционалне економије, *Економске теме*, 2009. 47 (2), 127-142

неформалним правилима, подстицаји који тада настају повећавају трансакционе трошкове и смањују производњу вредности у заједници.

Кључни фактор који делује на стварање институција јесте начин на који актери користе информације, а који је последица високих трансакционих трошкова⁹. У ситуацијама када су информације ограничене трошкови људских интеракција су нижи захваљујући институцијама. Трансакциони трошкови настају зато што актери на тржишту, да би трговали и међусобно пословали, морају прибављати информације о другим актерима. Актери се међусобно не познају, а прибављање информација је скупо и асиметрично доступно. У тој ситуацији, а када се циљеви учесника међусобно не подударају, настаје проблем моралног хазарда, када се један од учесника одмах након склопљеног уговора, понаша другачије него што је то договорено. Главни извори тог проблема су када један од учесника жели извући максималну корист за себе, наносећи другој страни штету кроз непоштивање уговорних одредби.

У уговорним односима, учесници који имају релативно јефтин приступ информацијама имају предност у манипулисању, а то подстиче актере с ограниченим информацијама да траже начине своје заштите у институционалном оквиру који ће заштитити и омогућити спровођење потписаног уговора.

4. КВАНТИФИКАЦИЈА ДОСТИГНУТОГ НИВОА ЗАШТИТЕ ВЛАСНИЧКИХ ПРАВА

Индекс власничких права састоји се од 10 подиндеска груписаних у три основне групе: правно и политичко окружење која пружа информације о снази институција неке државе, као и права физичког власништва и права интелектуалне власништва, која одражавају два облика власничких права пресудних за социјално-економски развој земаља.

Индекс се састоји од три компоненте, од којих се свака рачуна на основу више варијабли. Све варијабле преузимају се из других међународних извора, као што су Глобални индекс конкурентности Светског економског форума, Пословање Светске банке или Индикатори доброг управљања Светске банке. Свака компонента рачуна се као просек вредности варијабли које је чине, док се коначна оцена рачуна као просек све три компоненте. Максималан број поена који се може достићи је 10¹⁰.

Компоненте и варијабле су:

⁹ Douglas North, *Institucije, institucionalna promjena i ekonomska uspješnost*, Masmedija Zagreb, 2003, 147

¹⁰ <https://www.internationalpropertyrightsindex.org/>

1. Правно и политичко окружење – независност судства; владавина права; политичка стабилност; ниво корупције.
2. Заштита физичке имовине – заштита својинских права; регистрација некретнина; приступ кредитима.
3. Заштита интелектуалне имовине – перцепција заштите интелектуалних права; заштита патената; заштита ауторских права.

У 2020. години објављене су вредности индекса за 129 земаља широм света које чине 94% светске популације и 98% светског БДП-а. Као и претходних година, и у 2020. години индекс је наставио да даје свеобухватан увид у снагу права физичког власништва, права интелектуалног власништва и правног и политичког окружења које их спроводи¹¹.

Вредност индекса заштите власничких права на обухвату од 129 земаља показује просечну оцену од 5,73 поена у 2020. години, а три водеће земље - Финска, Швајцарска и Сингапур – највише су напредовале у заштити власничких права. Увидом у податке које пружа Индекс власничких права уочава се да су у посматраном периоду времена индекси својинских права у најбоље рангираним земљама на релативно високом нивоу од преко 8,5 поена (на скали од 0 до 10 поена). Такође, промене вредности индекса најчешће нису брзе ни значајне, што се може видети на примеру вредности индекса власничких права Финске као водеће земље у свету. У 2020. години вредност овог индекса износила је 8.654 поена, што је скроман раст у односу на 2010. годину када је износио 8.647 поена. Од других великих економија, САД се налазе на 13., Канада на 14., Немачка на 16., Велика Британија на 18., Кина на 49. и Русија на 88. месту. На крају листе налазе се Ангола, Бангладеш, Венецуела, Јемен и Хаити¹².

У табели 1 презентована је величина индекса власничких права земаља Западног Балкана и селектованих земаља из њиховог окружења у 2020. години.

Табела 1. Индекс власничких права земаља Западног Балкана и селектованих земаља из њиховог окружења у 2020. години.

Земља	Индекс власничких права	Ранг
Мађарска	6,25	43
Словенија	6,15	48
Румунија	5,88	54
Бугарска	5,72	55
Хрватска	5,23	75
Црна Гора	4,95	90

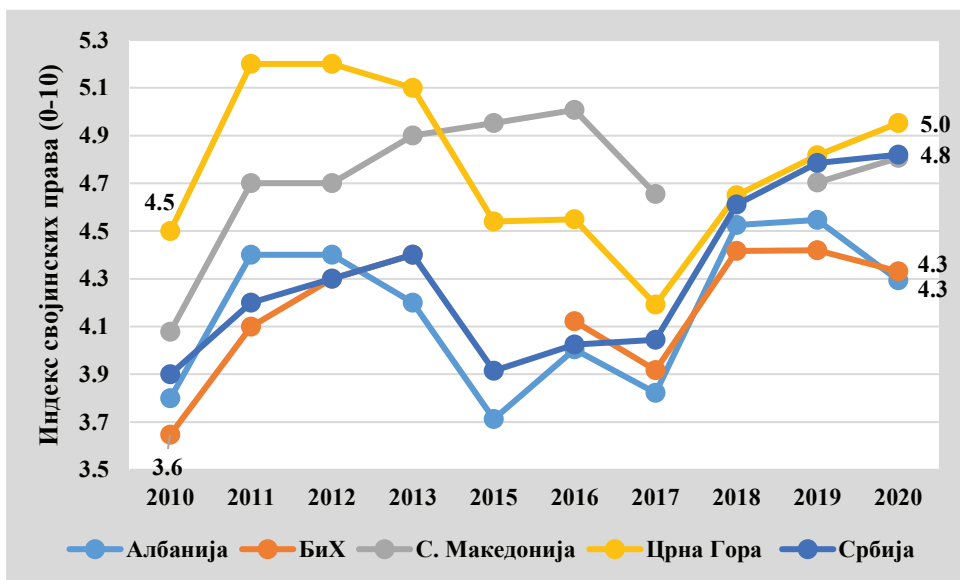
¹¹ <https://www.internationalpropertyrightsindex.org/>

¹² <https://www.internationalpropertyrightsindex.org/>

Србија	4,82	95
Северна Македонија	4,81	96
Босна и Херцеговина	4,33	110
Албанија	4,29	112

Извор: <https://www.internationalpropertyrightsindex.org/>

Земље Западног Балкана су ниско позициониране када је у питању величина индекса заштите својинских права иако су све побољшале његову вредност (највише Србија за 0,9 процентних поена, следе је Босна и Херцеговина и Северна Македонија са 0,7 процентних поена, а најмањи раст вредности индекса забележиле су Албанија и Црна Гора). Од свих пет посматраних земаља Западног Балкана само је Србија побољшала свој релативни положај у 2020. години у односу на претходну деценију. У 2020. години, према вредностима индекса заштите власничких права, Србија је рангирана на 95. месту од 129 посматраних земаља што је побољшање од 5 места у односу на положај из 2010. године.

Слика 1. Индекс заштите својинских права земаља Западног Балкана у периоду 2010-2020.

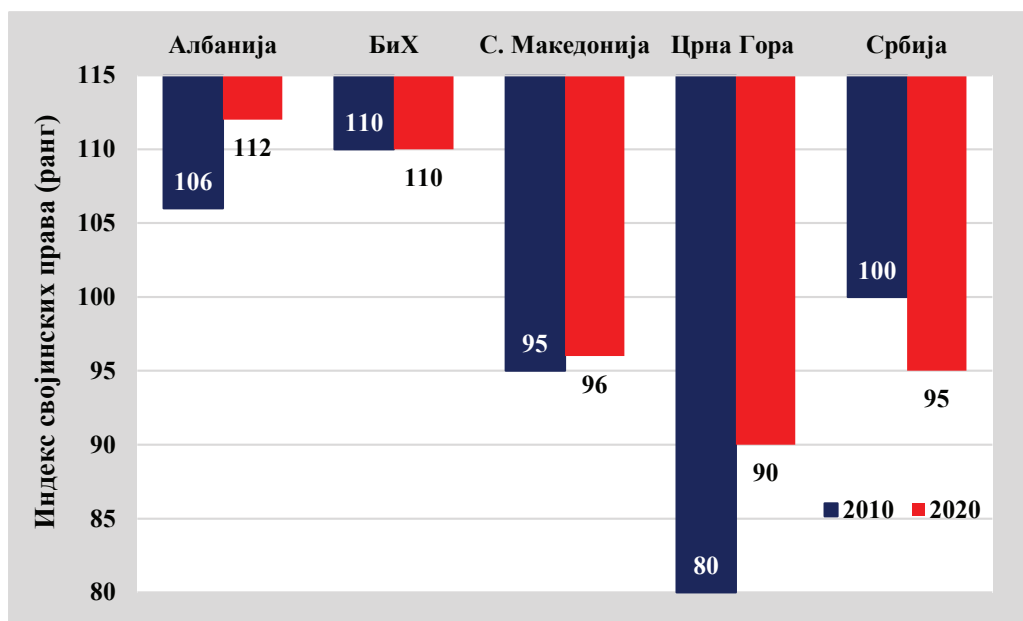
Извор: Аутор на основу података преузетих са <https://www.internationalpropertyrightsindex.org/>

Иако је за десет места погоршала своју позицију у 2020. у односу на 2010. годину (80. и 90. место респективно) Црна Гора је и даље најбоље

рангирана међу земљама Западног Балкана према вредностима индекса заштите власничких права.

Са растом вредности индекса заштите власничких права од 0,7 поена у 2020. у односу на 2010. годину Босна и Херцеговина је задржала своју релативну позицију (110. место), док је Северна Македонија смањила своју релативну позицију са 95. на 96. место у посматраном десетогодишњем периоду.

Скромни раст вредности индекса заштите власничких права (раст од 0,5 поена) и ниска позиција у 2010. години (106. место) утицали су да Албанија још више повећа свој ионако лош пласман на глобалној скали заштите власничких права у 2020. години и заузме 112. место чиме је постала најслабије рангирана од свих пет посматраних земаља Западног Балкана.

Слика 2. Ранг земаља Западног Балкана по висини индекса заштите власничких права 2010. и 2020. године

Извор: Аутор на основу података преузетих са <https://www.internationalpropertyrightsindex.org/>

Скромни раст вредности индекса заштите власничких права и губитак релативних позиција у односу на друге земље у свету, јасно указује на велико заостајање заштите својинских права као компоненте друштвене инфраструктуре земаља Западног Балкана не само у односу на најразвијеније земље у свету попут водећих земаља ЕУ, већ и у односу на земље средњег нивоа развијености у Европи и широм света.

5. ЗАКЉУЧАК

Институције обликују подстицаје у људској размени и смањују неизвесност. Дефинишући правила понашања оне повећавају предвидивост одлука економских агената и делују у правцу успостављања стабилне структуре људских интеракција.

Једна од најзначајнијих компоненти институционалног развоја земаља представља заштита власничких права. Она се морају базирати на јасној и применљивој законској регулативи.

Далеко најпознатији показатељ достигнутог нивоа заштите власничких права је Међународни индекс заштите власничких права који сваке године објављује Алијанса за заштиту права својине у Вашингтону у сарадњи са 122 организације из целог света. Реч је о индикатору који квантификује не само заштиту својине у физичком или интелектуалном облику, већ мери и правне и политичке димензије институција које се баве заштитом приватне својине.

На основу сагледавања вредности Међународног индекса заштите својинских права пет земаља Западног Балкана (Албанија, Босна и Херцеговина, Северна Македонија, Србија и Црна Гора) у 2020. години дошло се до закључка да су оне ниско позициониране у поређењу са већином светских економија. У 2020. години, према вредностима индекса заштите власничких права, Србија је рангирана на 95. месту од 129 посматраних земаља што је побољшање од 5 места. Србија је уједно и једина међу земљама Западног Балкана која је побољшала свој релативни положај у 2020. години у односу на претходну деценију.

Dusanka JOVOVIC, LL.D.

Full-time Profesor

University of Pristina - Kosovska Mitrovica, Faculty of Law

PROTECTION OF PROPERTY RIGHTS AS AN INDICATOR OF INSTITUTIONAL DEVELOPMENT OF THE WESTERN BALKAN COUNTRIES

Summary

The article examines the protection of property rights as an indicator of institutional development of the Western Balkans in the period 2010-2020. We started from the position that the institutional development of the so-called countries, delayed in transitions, implies continuous growing protection of property rights in society. This is primarily due to the fact that strong protection of property rights, among other things, provides equal opportunities to the broadest aspects of society in the field of employment, social security and human rights. Without institutions, there is no economic and social prosperity. The countries of the Western Balkans are low in terms of the size of the property rights index, although they all improved its value in 2020 (mostly Serbia by 0.9 percentage points, followed by Bosnia and Herzegovina and Northern Macedonia with 0.7 percentage points, and the smallest increase in the value of the index was recorded by Albania and Montenegro). Only Serbia has improved its relative position in 2020 compared to the previous decade.

Key words: *institutions, institutional development, property rights, index of property rights protection, Western Balkans.*

ЛИТЕРАТУРА

Daron Acemoglu, *Introduction to Modern Economic Growth*, Princeton University Press, Princeton, 2009.

Борис Беговић, *Институционални аспекти привредног раста*, Службени гласник, Београд, 2011.

Марко Тмушић, *Утицај квалитета институција на привредни развој и ефекте приватизације у Србији*, докторска дисертација, Економски факултет Универзитета у Београду, Београд, 2017.

Мајкл Бурда и Чарлс Виплош, *Макроекономија*, Европски уџбеник, Центар за издавачку делатност Економског факултета Универзитета у Београду, 2012.

Љубомир Маџар *Својина и реформа* – Књига прва. Београд: Институт економских наука, Београд, 1995.

Веселин Драшковић и Мимо Драшковић *Институције, поредак и транзиција*, Елит, Подгорица, 2013.

Небојша Бацковић, *Економија и институције*.: Факултет за менаџмент Универзитета у Зајечару, Зајечар, 2005.

Зоран Стефановић, *Тржиште и институције као комплементарни економски механизми приступ нове институционалне економије*, Економске теме, 2009.

Douglas North, *Институције, институционална промена и економска успјешност*, *Masmedija Zagreb*, 2003.

<https://www.internationalpropertyrightsindex.org/>

<https://www.internationalpropertyrightsindex.org/>

<https://www.internationalpropertyrightsindex.org/>